

J. NAGY LÁSZLÓ:

SPANYOLORSZÁG ÉS MAROKKÓ

A spanyol gyarmatosítás a reconquista folytatásaként Marokkóban kezdődött, és napjainkban – a hatalmas klasszikus gyarmatbirodalmak széthullása után – utolsó nyomai is ott találhatóak: az 1415-ben Ceutában és 1491-ben Melillában alapított *presidiók* ma is Spanyolország birtokában vannak. Évszázadokon keresztül az ibériai hatalom nem fordít különösebb figyelmet Észak-Afrikára, s majd csak a 19. században – amerikai gyarmatai elvesztése után – mutat érdeklődést a déli kontinens iránt. Ettől az időszaktól Marokkó mind jelentősebb helyet foglal el Spanyolország diplomáciai tevékenységében. A 20. század első évtizedeiben pedig a belpolitikai harcok egyik központi problémájává válik.

Spanyolország a presidiókból indít hadjáratot 1859-ben az ország belső területeinek meghódítására. A két évig tartó háború, amelynek folyamán Tetuánt is elfoglalják, spanyol győzelemmel végződik. Szidi Mohamed szultán a békéért cserébe 40 millió pezeta váltságdíjat fizet. Az uralkodó külföldi – főként angol – kölcsön felvételére kényszerül, ami elkerülhetetlenül az ország eladósodásához vezet. Ezzel azonban még nem dőlt el, hogy Marokkó melyik imperialista hatalom gazdasági – majd politikai – befolyása alá kerül, ezért az 1880-as madridi egyezmény az aláíró tizennégy nagyhatalom, köztük Spanyolország számára egyenlő befolyást biztosított.

Az imperialista hatalmak között a kizárólagos befolyás biztosításáért folytatott harc a századfordulót követő években éleződik ki. A rivális hatalmak erejét tekintve, ebben a küzdelemben Spanyolországnak nem sok esélye volt. Kihasználhatta vetélkedésüket, vagy őt használták fel, és végül is így jutott befolyáshoz Marokkóban. A spanyol gyarmatosítás a többi leginkább érdekelt hatalomhoz képest sem gazdaságilag, sem katonailag nem volt megalapozott. A természeti kincsek kiaknázására alakult vállalatok, a „Grupo oriental de los montes del Hasso” és a „Compania española de minas del Rif” 1907-ben, illetve 1908-ban jelentős francia tőkerészesedéssel alakultak. A gyarmatait elvesztő, gazdaságilag erőtlén spanyol imperializmus, amely módszereiben (pl. tőke kivitel) sem felelt meg a modern imperialista követelményeknek, „deklasszált elemnek” számított a nagy gyarmatosító hatalmak körében. Ezért talán nem is alaptalanul, de mindenesetre szemléletesen minősíti Abdelmadzsid Bend-

zselul marokkói történész a spanyol gyarmatosítási módszert és rendszert „lumpenkolonializmusnak”.

Spanyolország nemcsak a kapitalista fejlődés megkésetttségéből eredő gyengesége miatt nem tudott igazi formálójává válni Marokkó gyarmatosításának, hanem mert az egész észak-afrikai vállalkozás a spanyol társadalom széles rétegeiben is nagy ellenállásba ütközött. Nem támogatta a munkásosztály és a középrétegek, de az uralkodó osztály egésze sem. Egyedüli támogatója a katonaság volt, elsősorban a tisztikar, amely éppen a marokkói gyarmati kaland révén vált döntő politikai erővé a 20. századi Spanyolországban.

Az 1898-as párizsi békében Spanyolország elvesztette utolsó jelentősnek mondható gyarmatait: Kubát, Puerto Ricót és a Fülöp-szigeteket. A spanyol-amerikai háborúban elszenvedett súlyos katonai vereség nemzeti felháborodást váltott ki a Restauráció katonai és politikai vezetői ellen, és megerősítette a tömegek háborúellenességét. A hadseregben viszont a polgári politikusok és a háborúellenességtől átitatott egész társadalommal szemben támadt ellenszenv. A tisztikar megfelelő cselekvési teret, előmenetelt és a megtépázott tekintély helyreállításának lehetőségét Marokkóban látta, ezért erős nyomást gyakorolt a kormányokra, hogy folytassanak aktív politikát Észak-Afrikában. Az elnyúló marokkói kaland folyamán a hadsereg egyre inkább politikai tényezővé vált. Az élesszemű és érzékeny gondolkodó, Ortega y Gasset ennek kapcsán 1921-ben kérdés formájában prófétikusnak bizonyult megállapítást tett: „Vajon nem elkerülhetetlenül odavezetett-e ez a folyamat, hogy a Hadsereg már magára a nemzetre is rátelepszik, és igyekszik meghódítani? Csoda-e, ha ezt megsínyleti harci szelleme, és úgy akarja váltogatni a miniszterelnököket, mint az öltözékét?”

Franciaország az Angliával kötött (antant) szerződés után röviddel, 1904 októberében titkos megállapodást írt alá Spanyolországgal is Marokkó felosztásáról. Ezt szentesítette az algecirasi nemzetközi konferencia (1906). Ettől kezdve Spanyolország visszavonhatatlanul belebonyolódott a marokkói kalandba.

Ugyanekkor Spanyolorzágnak belső problémáival is meg kellett küzdenie. A gazdaság és a társadalom a kor által diktált további modernizálása, megújulása – amit a konzervatív pártállású Mauro kormányfő (1907–1909) „felülről irányított forradalommal” (revolución desde arriba) akart megvalósítani – égetően szükségessé vált, s ezt érezte az uralkodó osztály is. Reformok – új választási törvény, kereskedelmi flotta fejlesztése, stb. – bevezetését tervezte, de ezalatt Marokkó gyarmatosí-

tásáról sem akart lemondani. Kormányprogramjában ezt azzal indokolta, hogy „az afrikai kontinens északi része függetlenségünk és nemzeti integritásunk elengedhetetlen feltétele”. Juan Vulgar, az „átlagspanyol” azonban ezért nem volt hajlandó háborút viselni. Háborúellenes érzelmeit erősítette a franciák több száz halálos áldozatot követelő akciója Casablanca ellen. Az eseményekre reagáló független köztársasági lap, az El Mercantil Valenciano 1907. augusztus 10-i „Nem akarunk háborút” c. cikke jól tükrözte a közhangulatot. Nem külső kalandokra kell gondolni – olvashatjuk a cikkben –, hanem „mindenekelőtt Spanyolországot kell meghódítani az európai kultúra, civilizáció és élet számára. Amikor majd lesznek iskoláink, amikor majd a spanyol föld nem lesz pusztaság, amikor a lakosság a gazdagság és a kultúra révén felnőtt, akkor gondolhatunk háborús kalandokra”.

A közhangulat ellenére, a spanyol csapatok 1909 nyarán mégis elkezdték első nagyszabású katonai akciójukat. A rifkabil törzsek nem várt heveségű ellenállása azonban arra kényszerítette Marina főparancsnokot, hogy negyvenezér fős erősítést kérjen Madridtól. Ennek következménye lesz a nagy nemzetközi visszhangot kiváltó *Semana Trágica*, a barcelónai munkások általános sztrájkjából kirobbanó fegyveres felkelés. Július 26-án a behajózásra váró katonák, maguk mögött tudva a háború ellen tüntető városi lakosságot, a tengerbe dobálják fegyvereiket. A kormány az ország más részeiből vezényel oda katonaságot a lázadás leverésére.

A barrikádharok és a fegyveres összecsapások egy hétig tartottak. A felkelés leverését követő ellenforradalmi terror halálos áldozatainak száma több százra tehető. Október 13-án elretentő példát statuálva, kivégzik a munkásmozgalommal szoros kapcsolatot nem tartó, a felkelésben egyáltalán részt sem vett antiklerikális szabadgondolkodó Francisco Ferrer Guardiát. A klérus és a burzsoázia benne jelölte meg a szellemi felbújtót. (Ferrernek még az emléke is félelmet keltett a spanyol burzsoáziában, amely – a korabeli lapok tanúsága szerint – megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor 1914-ben a Belgiumot lerohanó németek Brüsszelben lerombolták a szobrát.) A Ferrer kivégzését követő nemzetközi felháborodás lemondásra kényszerítette a Mauro-kabinetet. A helyébe lépő liberális kormány néhány reformot életbe is léptetett, a munkásmozgalom megerősödött, és 1910-ben Pablo Iglesias személyében először kerül szocialista képviselő a parlamentbe.

Az 1912-es fezi szerződésben Muláj Hafiz szultán elismerte országában a francia protektorátust. Az év végén (november 27.) megkötött francia–spanyol szerződés pedig Spanyolországnak juttatott egy 50 km-es

sávot (28 ezer km²) a tengeri partvidéken. (Tanger város nemzetközi övezet lett.) A spanyol burzsoáziának azonban még mindig nem volt határozott marokkói politikája. Bizonyítja ezt az is, hogy a marokkói ügyeket irányító két minisztérium élén a hadügyminiszter személye tizenkétszer, az államminiszteré pedig tizenhatszor változott.

A világháborút megelőző években a spanyolok több-kevesebb sikerrel folytatták hódításaikat. A dzsebeli törzs vezetőjével, Rajszunnal azonban 1915-ben fegyverszünet megkötésére kényszerültek. Az egyezmény értelmében Rajszun vállalta, hogy a fennhatósága alá eső területen megakadályozza a spanyolelles akciókat.

Nemcsak katonai gyengesége készítette fegyverszünetre Spanyolországot, hanem a világháborúban elfoglalt semleges pozíciója is. A hadműveletek ugyanis veszélyeztették volna a déli zóna biztonságát, ahol a franciák európai elkötelezettségük miatt felfüggesztették a „pacifikálást”. A spanyolok pedig húszezer katonát repatriálhattak. A világháború után viszont újult erővel lángoltak fel a harcok, bárha Franciaország még azt is felvetette 1919-ben a spanyoloknak, hogy megvásárolja tőlük az északi zónát.

Az igazi próbatételt a két gyarmatosító hatalom számára a rif háború (1921–26) jelentette. Az ellenállás élén ekkor a széles látókörű, jó szervező és a nemzetközi ügyekben is járatos Abd el Krim (1881–1963) állt. A Rif hegység leghatalmasabb törzséből, a beni uriagelből származó Abd el Krim az iszlám tanulmányok után elvégezte a melillai spanyol iskolát is. Ugyanott tanít az Arab Akadémián, és egyik szerkesztője a helyi El Telegramma del Rif c. lapnak, helyettes kádi és magas spanyol érdemrendek tulajdonosa. A harcok láttán, valamint az ellenálló törzsek nyomására, szembefordul a spanyolokkal, és a rifkabil törzsek élére áll. 1921 júliusában Annual mellett megsemmisítő vereséget mér a spanyol hadsereg, amelynek parancsnoka, Sylvestre tábornok is elesik a csatában. A korteznek készített hivatalos jelentés tizenháromezer spanyol katona haláláról számol be. A rifkabil győzelemnek óriási nemzetközi visszhangja volt, Spanyolországban pedig a vereség felelőseinek megállapítását és megbüntetését követelő országos mozgalom bontakozott ki. Minden politikai irányzat értelmetlennek tartotta a marokkói háborút, de még alig voltak olyanok, akik Ab el Krim harcát igazságosnak tartották. A kommunisták is úgy vélték, hogy a Marokkóban folyó háború az angol és francia imperializmus közötti konfliktus, amelyben a spanyol katona a brit birodalom érdekeiért harcol, Abd el Krim pedig a francia politika ügynöke. Később (1924-ben) változtatnak álláspontjukon, és antikolonialista nemzeti küz-

delemnek minősítik a rifkabilok harcát, hangsúlyozva a gyarmati népek és az európai proletárok természetes szövetségét az imperializmus elleni küzdelemben.

Az ún. védelmi juntákba tömörült és a hadseregen belül számszerűségében is jelentős tisztikar (három-négy katonára jutott egy tiszt) viszont kemény észak-afrikai politikát követelt, annak ellenére, hogy napirenden voltak a sztrájkok, tiltakozások és a Marokkóba küldendő katonák lázadásai (pl. Malagában és Baszkföldön). Tömegnyomásra 1923. szeptember 20-án tűzték volna napirendre a kortezben az annuali felelősséget megállapító bizottság jelentését. Ismert volt, hogy a felelősök között található több tábornok és maga a király, XIII. Alfonz is. Ekkor lépett színre a Marokkóban 1911-ben tábornokká előléptetett Primo de Rivera. Az új diktátor első intézkedései a tisztikart elégitették ki: felemelte a zsoldot, lehetővé tette, hogy a tisztek szakértelem nélkül is elhelyezkedhessenek a polgári hivatalokban, és hogy megtarthassák a hadseregben szerzett előjogaikat. Nyilatkozatai, beszédei alapján ítélve, maga Primo de Rivera nem mutatkozott szélsőségesen elkötelezettnek a marokkói háború mellett. Az „afrikások” nyomására azonban arra kényszerült, hogy 1924 őszén újabb nagyszabású hadjáratot készítsen elő, 1925 nyarán pedig katonai szerződést kötött Franciaországgal. A nyomasztó spanyol–francia fölény (több száz ezres hadsereg) szemben Abd el Krim esélyei a minimálisra csökkentek. Még egy évig tartó ellenállás után, 1926. május 22-én megadta magát a franciáknak. Egy évvel később Sanjuro tábornok már hivatalosan bejelentette a marokkói háború befejezését. Hadügyminisztériumi dokumentumok alapján készített számítások szerint 1909–1927 között a háború költségei elérték a hat milliárd pezetát, éves átlagban a nemzeti jövedelem 2%-át.

A spanyol II. Köztársaság kormányainak politikáját a folytonosság jellemezte. Abdesszalam Benuna nacionalista vezető 1931-ben egy szerény követelési chartát juttatott el a köztársasági elnöknek, amely abból indult ki, hogy „a protektori hatalom és a marokkói népesség egy családot alkot”. A petíciót válasza sem méltatták, sőt a legkisebb nacionalista propagandát is megtorolták, 1934-ben pedig a Francia–Marokkóba beékelődött Ifnit spanyol birtokká nyilvánították. Ekkor is és a népfront idején is egyedül a katalán autonomisták foglaltak állást egyértelműen Marokkó függetlensége mellett. A fasiszta lázadáskor a marokkói nacionalisták, cserébe a függetlenség elismeréséért, a köztársaság támogatását ígérték. Ajánlatuk elfogadása jelentősen megnehezítette volna a lázadók helyzetét. A gyarmat katonai és gazdasági potenciálja ugyanis igen nagy mér-

tékben járult hozzá ahhoz, hogy a tábornokok stabilizálják az ellenforradalmi felkelést.

A lázadók azonnal brutálisan elnyomták mind a marokkói nacionalisták, mind a többségében baloldali érzelmű helyi spanyol lakosság ellenállását, és – német, olasz segítséggel – légiúton megkezdték a csapatok átszállítását Spanyolországba. Bevetésre került a spanyol hadseregben szolgáló tizenhétezer marokkói katona (az állomány fele) is. A polgárháború alatt összesen hatvankétezer marokkói harcolt Franco hadseregében. A marokkóiak a viszonylag magas zsold (napi 4 pezeta) miatt és a francóista vallásos propaganda („a köztársaságiak hitetlenek”) hatása alatt mutattak hajlandóságot, hogy önkéntesként szolgáljanak a lázadók hadseregében. A toborzás így sem folyt zavartalanul: 1937 telén törzsi ellenállást kellett letörni. A gazdasági élet megszervezésére létrehozták a Comité Económica Centralt, amely egy szigorúan központosított autarchiás gazdaságpolitikát valósított meg. A protektorátus importja (Melilla és Ceuta kivételével) az 1931–35-ös években elért 23 millió pezetáról (33%) az 1936–40-es időszakra 88 millióra (66%) emelkedett. Az export értéke pedig az említett periódusokban 14 milliőról (75%) 4,5 millióra (8%) csökkent. A polgárháború idején az exportot szinte teljes egészében az élelmiszer tette ki. Az ezt megelőző időszakban a jelentős tételt alkotó vasércet nem Spanyolországba, hanem Németországba, Olaszországba és kisebb mértékben Angliába szállították. Az 1934–38 közötti időszakban a megelőző évek átlagához viszonyítva, a vasérc németországi exportja a teljes vasércexport 21%-áról 52%-ra, az olaszországi pedig 5%-ról 10%-ra növekedett. 1939-ben már a teljes vasércexport 83%-a az említett két országba irányult.

Francóéknak, kihasználva a köztársaságiak téves állásfoglalását, sikerült megtéveszteni és semlegesíteni a marokkói nacionalistákat. Juan Beigbeder főrezidens lehetővé tette az oktatás arabizálását és az iszlám igazságszolgáltatás újjászervezését. A francia népfrontnál is liberálisabbnak tűnő politika eredményeként egyes nacionalista vezetők – különösen Abdelhalek Torres – a fasiszták aktív propagandistáivá váltak. Engedélyezett lapjaikban – a spanyol nyelvű El Rifben és az arabul megjelenő El Vada el Maghribiában –, valamint a tetuáni és a sevillai rádióban kíméletlenül támadták a baloldali Franciaország észak-afrikai politikáját, és dicsőítették a caudillót. Annál nagyobb volt kiábrándultságuk, amikor a polgárháború végén Franco visszavonta az autonómiára – sőt olykor a függetlenségre – tett homályos ígéreteit. (Kiábrándultságában – ideoló-

giai-politikai zürzavarára jellemző módon – Torres 1941-ben Hitlert akarta rávenni, hogy kényszerítse Francot ígéretei betartására.)

A második világháború után a Francia-Marokkóban újult erővel kibontakozó antikolonialista nemzeti küzdelem, amely az uralkodó, Mohamed ben Juszuf támogatását is élvezte, nem maradt hatástalan a spanyol protektorátusra sem. 1953 augusztusában a franciák lemondásra kényszerítették az uralkodót, és helyére a szervilis Ben Arafát választatták meg. A tiltakozó mozgalomhoz csatlakoztak Spanyol Marokkó hivatalos körei is. Garcia Valina főrezidens bírálta a francia döntést. Támogatta annak a több-száz muzulmán előljárónak az akcióját, aki a francia gyarmati hatóságokhoz tiltakozó petíciót juttatott el, Francónak pedig elismerését fejezte ki. 1954. február 9-én maga a diktátor is fogadta a peticionisták delegációját, és a határokon túl – főleg Franciaországban – nagy felháborodást kiváltó beszédében „a nemzetközi morál nevében” elítélte a franciák önkényes döntését.

A spanyol fasiszta rendszer a szultán kényszerű lemondása körül támadt bonyodalmat, a marokkói nacionalisták jogos felháborodását arra igyekezett felhasználni, hogy meglehetősen elszigetelt diplomáciai helyzetén javítson. Martin Artoja külügyminiszter a francia kolonializmust bíráló arabbarát nyilatkozatokat adott, amelyeknek az arab országok – főként Egyiptom – sajtója nagy publicitást biztosított.

Sukeiri, az Arab Liga főtitkára, 1954 elején Spanyol-Marokkóba, majd Madridba látogat. A külügyminiszterrel folytatott megbeszélésekről még olyan híreket is kiszivárogtattak, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy Spanyol-Marokkó esetleg csatlakozik az Arab Ligához, uralkodóvá pedig a detronizált szultánt választják. 1955 novemberében a franciák tárgyalási szándékukról nyilatkoztak, menesztették a bábszultánt, és madagaszkári száműzetéséből hazaengedték Ben Juszefet.

1955. december 10-én Allal al Fasszi és Abdelhalek Torres, a francia és a spanyol marokkói nacionalisták vezetője közös nyilatkozatban fejezték ki abbéli reményüket, hogy a spanyol kormány is tárgyalásokat kezd, és elismeri a fennhatósága alá tartozó északi rész függetlenségét. A francia-marokkói tárgyalások 1956. március 2-án eredményesen fejeződnek be: Franciaország elismerte Marokkó függetlenségét. Néhány nap múlva Spanyol-Marokkó városaiban függetlenséget követelő tömegtüntetések robbantak ki. A tegnap még „arabbarát” spanyol gyarmatosítók burtáliban leverték ezeket, de egy hónappal később Franco már Madridban fogadta Ben Juszefet, és április 7-i nyilatkozatában elismerte a spanyol protektorátus teljes szuverenitását. Két nappal később az uralkodó Tetuánban

kétszázézer hívő előtt ünnepélyesen bejelenti Marokkó egyesítését. A tangeri nemzetközi övezet októberben kerül Marokkó birtokába, Ifni pedig – hosszú tárgyalások után – 1969-ben. A spanyol kézen maradt Melilla és Ceuta, a „marokkói Gibraltár” problémája azonban a függetlenség óta napirenden maradt.

Irodalom

- Ayache, G.*: Les origines de la guerre du Rif. SMER Publications de la Sorbonne. Paris, 1981.
- Alfaya, J.M.*: Les constantes de la presse espagnole et marocaine face au problème de Ceuta à partir de 1956. Revue d'histoire maghrébine, 1976. 6. sz. 123–133.
- Chander, J.A.*: The responsibilities for Anual. Iberian Studies, 1977. 2. sz. 68–77.
- Fleming, S.* – *Fleming, A.K.*: Primo de Rivera and Spain's Moroccan problem, 1923–27. Journal of Contemporary History, 1977. 12. sz. 85–99.
- Fleming, S.*: Spanish Morocco and the Alzamiento Nacional. 1936–1939: the military, economic and political Mobilization of a Protectorate. Revue d'histoire maghrébine, 1982. 27–28. sz. 226–236.
- Fernandez, C.*: Le Maroc dans la crise espagnole de 1909. Revue d'histoire maghrébine, 1981. 23–24. sz. 209–221.
- Ihrai Aouchar, A.*: La presse nationaliste et le régime du Protectorat au Maroc dans l'entre-deux-guerres. Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, 1982. 34. sz. 91–105.
- Julien, Ch.A.*: Le Maroc face aux impérialismes. Paris, J.A. 1978.
- Lezcano, M.V.*: El colonialismo hispanofrancés en Marruecos (1898–1927). Madrid, Siglo XXI 1976.
- Martin, M.*: El colonialismo español en Marruecos 1860–1956. Paris, 1973.
- Madoriga, M.R.*: Le Parti socialiste espagnol et le Parti communiste d'Espagne face à la révolte rifaine. In: Abd el Krim et la République du Rif. Actes du colloque international. Paris, Maspero, 1976. 308–366.
- A Spanyol Kommunista Párt története. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- Garcia, J.*: Spanyolország a XX. században. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973.
- Jemnitz János*: Az 1909-es barcelonai általános sztrájk és nemzetközi visszhangja. Párttörténeti Közlemények 1979. 2. sz. 116–141.